

ΜΝΗΜΟΣΥΝΟ

ΣΤΟΝ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

Δυὸ χρόνια μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Νίκου Καζαντζάκη, ἡ φήμη του ὡς ποιητῆ καὶ μυθιστοριογράφου διεθνoῦς ὅλης βρισκείται ψηλότερα ἀπὸ ποτέ. Βασικὸς συντελεστὴς αὐτοῦ τοῦ ἀσυνήθιστου φαινομένου εἶναι, χωρὶς ἀμφιβολία, ἡ δημοσίευση τῆς ἀγγλικῆς μεταφράσεως τῆς «Ὁδύσσειας», τοῦ γιγαντιαίου ἔργου ποῦ ἐστάθηκε τὸ «Ἔργο τῆς ζωῆς τοῦ Καζαντζάκη. Μέσα σὲ ἕνα χρόνο ἡ μετάφραση αὐτὴ σημείωσε πρωτοφανῆ κυκλοφορικὴ καὶ κριτικὴ ἐπιτυχία, τόσο στὴν Ἀμερικὴ, ὅσο καὶ στὴν Ἀγγλίαν, καὶ ἐπέτρεψε στοὺς ξένους θαυμαστὲς τοῦ Ποιητῆ νὰ μετρήσουν τὸ ἀληθινὸ του ἀνάστημα. Γιὰ νὰ τιμήσουμε, λοιπόν, τὴν ἐπέτειον τοῦ θανάτου του, θεωρήσαμε ὅτι ἐταίριαζε νὰ παρουσιάσουμε στοὺς ἀναγνώστες μας τὸ παρακάτω ἀρθρο τοῦ ἑκτακτοῦ συνεργάτη μας κ. Στρατῆ Χαβιαρᾶ, ποῦ φέρνει γιὰ πρώτη φορά στὴν δημοσιότητα πληροφορίες γιὰ τὸν τρόπο μετὰ τὸν ὁποῖο ἔγινε ἡ μετάφραση τῆς «Ὁδύσσειας» ἀπὸ τὸν κ. Κίμων Φράιερ σὲ στενὴ συνεργασία μετὰ τὸν Καζαντζάκη.

Μέρη τῆς «Ὁδύσσειας», ποῦ εἶχε μεταφράσει, (καθὼς καὶ τὶς συνδέσεις μεταξύ τους, ποῦ εἶχε γράψει εἰδικὰ ὁ Καζαντζάκης, ἔτσι ποῦ ἡ ἔργασια αὐτὴ νὰ εἶναι σὰν μίαν μικρὴ σύνοψη τοῦ ἔργου) πλουτισμένα μετὰ τὰ σχέδια τοῦ Γκέικα.

Ἀργότερα, παρουσιάσε τὴν ἔργασια αὐτὴ σὲ μερικὸς ἀπὸ τοὺς καλύτερους ἐκδότες τῆς Ἀμερικῆς, οἱ ὁποῖοι παρ' ὅλο ποῦ συμφώνησαν ὅτι πρόκειται γιὰ ἕνα σπουδαῖο ἔργο, ἀρνήθηκαν νὰ τὸ ἐκδώσουν, φοβούμενοι ὅτι ἕνα τόσο ἀγκυρῶδες βιβλίου ποιήσεως, ποῦ ἀναγκαστικὰ θὰ κόστιζε πολλὰ χρήματα, θὰ προκάλλυε τὸ ἐνδιαφέρον μόνο λίγων πνευματικῶν ἀνθρώπων.

Τότε ὁ κ. Φράιερ, ζήτησε ἀπὸ τὸ ἴδρυμα «Γκούγκενχαϊμ» νὰ χρηματοδοτήσει τοὺς ἀποδοχὴν τῆς μετάφρασης τοῦ ἔργου, μὰ καὶ ἀπὸ καὶ ἡ ἀπάντησις ἦρε ἀρνητικὴ. Ἀλλ' ἡ μίαν ποσοπᾶθεια ποῦ ἔγινε στὸ ἴδρυμα «Φούλμπραϊτ», ἔμεινε ἐπίσης καὶ αὐτὴ, γι' ἀρκετὸ καιρὸ, δίχως ἀπάντησις.

Στὸ μεταξύ, ὅμως, ὁ κ. Μᾶξ Λίνκολν Σούστερ, διευθυντὴς τῶν ἐκδόσεων «Σάϊμον καὶ Σούστερ» τῆς Νέας Ὑόρκης, εἶχε ξανασυναντηθῆ μετὰ τὸν Καζαντζάκη στὴν Ἄντιμπ. Ἐκεῖ ὁ Ποιητῆς ἀπήγγειλε διάφορα ἀποσπάσματα τῆς «Ὁδύσσειας» ἀπὸ Ἀμερικανὸ ἐκδότη. Κι' ἐκεῖνος, παρ' ὅλο ποῦ δὲν ἔξερε οὔτε μιὰ λέξη ἑλληνικὰ, ἐνθουσιάστηκε. Ἐσφίξε τὸ χέρι τοῦ Καζαντζάκη καὶ τοῦ εἶπε:

— Μπορεῖ νὰ μὴν ξέρω τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἀλλὰ μέσα ἀπ' αὐτοὺς τοὺς στίχους ἐνοιώσα νὰ μετράντοζι ὁ κεραυνὸς τοῦ Ὀμήρου!

Ἔτσι πᾶρθηκε ἡ μεγάλη ἀπόφασις. Κι' ὅταν ὁ κ. Σούστερ ρῶ-

Ὁ Καζαντζάκης καὶ ὁ μεταφραστὴς του, στὴν Γιουγκοσλαβία, τὸν Αὐγούστου τοῦ 1956.

σον πάνω ἀπὸ εἰκοσι στίχους τὴν ἡμέρα. Προχωρώντας, ὅμως, ἔφθασαν στὸ ρεκόρ νὰ μελετήσουν μέσα σὲ μίαν μέρα 1.400 στίχους.

Ἐν τῷ μεταξύ ὁ κ. Φράιερ ἔκανε δοκιμὲς, μεταφράζοντας μικρὰ κομμάτια, πρῶτα ἐργάστηκε στὸν ἰσομετρικὸν πεντάμετρο, ποῦ εἶναι ὁ κλασικὸς ἀγγλικὸς στίχος καὶ συνθίζεται σ' ἀγγλικά γράμ-

τρο καὶ τοὺς ἔστειλε σὲ κορυφαίους πνευματικὸς ἀνθρώπους, ὅπως οἱ Ἄρθουρ Μίλλερ, Ἄρτσιμολαντ Μακκλὴς, Κάρλ Σαππὸ, Τ. Σ. Ἐλιοτ, Τσᾶφντι κλπ. γιὰ νὰ τοῦ δώσουν τὴ γνώμη τους. Ἐκεῖνες τὶς ἡμέρες τὸ ἴδρυμα «Φούλμπραϊτ» τοῦ ἔδωσε καὶ ὑποτροφία νὰ πᾶι στὴν Ἑλλάδα ὡς καθηγητῆς Πανεπιστημίου καὶ νὰ μελετήσῃ τὴν σύγχρονη ἑλληνικὴ ποίηση.

Ἐν τῷ μεταξύ, ἡ μελέτῃ τοῦ κειμένου τῆς «Ὁδύσσειας» προχωροῦσε ἀσπίντως. Ἐργάζονταν καὶ οἱ δυὸ ἀπὸ τὸ πρῶτο ὡς τὸ βράδυ, κάθε μέρα, Κυριακὲς καὶ γιορτῆς.

Κάκου - κάπου μόνο, λέει, ὁ κ. Φράιερ, σταματοῦσε νὰ συνεργαστοῦν σὲ μίαν εἰκόνα, καὶ ἀναίμακτα φιλοσοφικὴ συζήτηση. Αὐτὸ γινόνταν συχνά, μὰ δὲν κρατοῦσε γιὰ πολλὴν ὥρην. Ἐξαγορευόμενοι διστακτικὸς στὴ δουλειά, στὴ μελέτῃ καὶ τὴν ἐξήγησιν τῆς «Ὁδύσσειας». Τὰ βράδια, πολλὲς φορὲς διάβαζε ἀγγλικὴ ποίηση στὸν Καζαντζάκη καὶ στὴν σύζυγόν του. Στὴν ἑκδομένην ἀποδοχὴν τῆς «Ὁδύσσειας», ἐτελείωσε ἐκεῖ στίχοι 18 Σεπτεμβρίου, ἔμεινον τὸ βράδυ γιορτάστηκε μετὰ τὸύρα ποῦ ἔγραφε πάνω μετὰ κεφαλαία: «Ὁδύσειαι», καὶ ἔχει εἰς τὴν μέση ἕνα πελώριο κόκκινον κέρι. Ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ ξενοδοχείου πρόσφερε σ' αὐτὸν καὶ ἑνὸς ἑσπέρου ἑνὸς ἑσπέρου ἑνὸς ἑσπέρου ἑνὸς ἑσπέρου ἑνὸς ἑσπέρου ἑνὸς ἑσπέρου.

Στὴν Ἄντιμπ, συνεργάστηκαν Ἰούλιο, Ἰούλιο καὶ Αὐγούστου τοῦ 1954. Ἀρχὲς Σεπτεμβρίου, οἱ δυὸ συνεργάται μαζὶ μετὰ τὸν κ. Ἐλεῆν Καζαντζάκη ἀνέβηκαν στὴν Μπαρσελονέτ, στὰ βουνὰ τῶν γαλλικῶν ἄλπεων, καὶ συνέχισαν τὴν μελέτῃ τῆς «Ὁδύσσειας» σ' ἕνα ξενοδοχεῖον, ὅπου ἔμειναν ὡς μοναδικοὶ πελάται, γιὰτὶ ἡ κίνηση ἐκεῖ πάνω σινηθίζονταν μόνο τὸ χειμῶνα, μετὰ τὴν χιονοδρομίαν. Ἡ πρώτη ἔργασια πάνω στὴν «Ὁδύσειαν», ἐτελείωσε ἐκεῖ στίχοι 18 Σεπτεμβρίου, ἔμεινον τὸ βράδυ γιορτάστηκε μετὰ τὸύρα ποῦ ἔγραφε πάνω μετὰ κεφαλαία: «Ὁδύσειαι», καὶ ἔχει εἰς τὴν μέση ἕνα πελώριο κόκκινον κέρι. Ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ ξενοδοχείου πρόσφερε σ' αὐτὸν καὶ ἑνὸς ἑσπέρου ἑνὸς ἑσπέρου ἑνὸς ἑσπέρου ἑνὸς ἑσπέρου ἑνὸς ἑσπέρου ἑνὸς ἑσπέρου ἑνὸς ἑσπέρου.

Στὴν Μπαρσελονέτ ἐπίσης συνεργάστηκαν γιὰ τὴν μετάφρασιν τῆς «Ἀσκητικῆς», ἡ ὁποία πρόκειται νὰ κυκλοφορήσῃ στὴν ἑλλάδα. Ἄρχησ, ἀρχὸς τοῦ 1960, καθὼς καὶ τοῦ δράματος «Ἔδομα καὶ Γάμος». Τὴν ἴδιαν ἐποχὴν, ὁ κ. Φράιερ μετέφρασε καὶ σὲ πεζὸ τοὺς πρώτους 300 στίχους τῆς «Ὁδύσσειας» καὶ τοὺς ἔστειλε σὲ δύοσους εἶχε στείλει καὶ σὲ ποιετικὸν κείμενον. Ὅταν ἦσαν οἱ ἀπαντήσεως, ὅλοι συμφωνοῦσαν πὼς τὸ βιβλίον θὰ ἔπρεπε νὰ μεταφραστῆ ἑμμετρως, ὅπως ἦσαν καὶ τὸ πρωτότυπο.

Ὁ κ. Φράιερ μοῦ λέγει πῶς ἐντύπωσιν τοῦ ἔργου τὸν ἐπέτυχε νὰ συνεργαστοῦν δυὸ ἀνθρωποι τόσο στενά, γιὰ τόσο μεγάλο πόσημα, καὶ νὰ μὴ διαφανήσουν διά τιμὴν ὁ Καζαντζάκης ἔλεγε, πὼς μόνο

ἄλλη μίαν φεῖρα εἶχε συνεργαστῆ τόσο τέλεια στὴ ζωῆν του. Μετὰ τὸν κοηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Ι. Θ. Κοκκινῆ, γιὰ τὴν μετάφρασιν τῆς «Ἰλιάδος» καὶ τῆς «Ὁδύσσειας» τοῦ Ὀμήρου στὰ νεοελληνικά.

Στὴν Ἑλλάδα ἔφτασε μετὰ Σεπτεμβρίου ὁ κ. Φράιερ. Τὸν πρώτον καιρὸν ἔμεινε στὸν Πόρο, ὅπου μετέφρασε ὀλόκληρην τὴν ραψοδίαν «Ζ» τῆς «Ὁδύσσειας» σὲ πεζὸ καὶ μετὰ καὶ τὴν ἔστειλε στὸν ἐκδότην του στὴ Νέα Ὑόρκη γιὰ νὰ πάρῃ τὴν γνώμη του.

Ἡ ἀπάντησις τοῦ κ. Σούστερ ἦταν ὅτι συμφωνοῦσε νὰ γίνη ἔμμετρο ἡ μετάφρασις. (Ἀργότερα, καθὼς μοῦ λέει ὁ κ. Φράιερ, μαθεύτηκε ὅτι, τὰ ὑπόλοιπα μέλη τοῦ συμβουλίου τῆς ἐταιρείας «Σάϊμον καὶ Σούστερ» εἶχαν ἀρνηθῆ νὰ ἐγκρίνουν τὴν ἐκδοσὴ τῆς «Ὁδύσσειας» σὲ στίχους καὶ ὅταν ὁ κ. Σούστερ πῆρε τὴν ἀπόφασιν μόνος του, εἰς ἀντίθεσιν αὐτὴν ἀπόφασιν, οἱ τρεῖς καὶ πᾶσι, γιὰτὶ δὲν περιμένον καμμίαν ἐπιτοκὴ ἐπιτυχία).

Ὅταν ὁ κ. Φράιερ πῆρε καὶ τὴν ἐγκρίσιν τοῦ ἐκδότη, παραϊτήθηκε ἀπὸ τὴν ἔδραν τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἀρξισ νὰ μεταφράζῃ τὸ βιβλίον σὲ ἰσομετρικὸν ἐξομετρικόν, στέλλοντας στὸν Καζαντζάκη κάθε ραψοδίαν ποῦ ἐτελείωσε.

Τὸν Αὐγούστου τοῦ 1956 ὁ κ. Φράιερ ταξίδεψε στὴν Γιουγκοσλαβία καὶ ξανασυνάντησε τὸν Καζαντζάκη, ποῦ περνοῦσε τὶς διακοπὰς του ψηλά στὰ βουνά, σ' ἕνα ξενοδοχεῖον. Ἐκεῖ ἐξαγορευόμενοι πάλι καὶ οἱ δυὸ μαζὶ, διαβάζοντας καὶ διερῶνοντες τὶς 13 ραψοδίαις ποῦ ἦσαν ἤδη μεταφρασμένες. Ὁ Καζαντζάκης ἦταν ἀπόλυτον ἱκανοποιημένος καὶ συμφωνοῦσε, τόσο γιὰ τὸ πιστόν τῆς μεταφράσεως, ὅσο καὶ γιὰ τὴν ποιετικὴν ἀπόδοσιν. Ἐκεῖ, στὰ βουνά, κοντὰ τὸν Καζαντζάκη, μεταφράστηκε καὶ ὀλόκληρη ἡ 14η ραψοδία, ποῦ ταίριαζε ἀπόλυτα καὶ μετὰ τὴν ἀτμόσφαιραν τῶν δυὸ πνευματικῶν ἀνθρώπων, ποῦ ἐργάζονταν κοντὰ ἑκαστὸν ἀνεπαίσθητον ἀπὸ τὸ βουνὸν καὶ γύρω ἀπὸ τὴ λίμνην, μακρὰ ἀπὸ τὸν ἑλλίον.

Τὸ ἴδιον διάστημα ποῦ ὁ κ. Φράιερ μετέφραζε αὐτὴν τὴν ραψοδίαν, ὁ Καζαντζάκης μετέφρασε διάφορα ποιήματα τοῦ μεταφραστῆ τὸν ὁποῖον ἐπέτιχε τὸν ἑλληνικά.

Θὰ μοῦ μεῖνον ἀξέχαστα τὰ βράδια ποῦ περπατοῦσαμε στὴ μοναξιά, κουβεντιάζοντας γιὰ τὸν ἄνθρωπον, τὴν Τάχην καὶ τὴν φιλοσοφίαν, λέει ὁ κ. Φράιερ. Ἐξῶς δοθεῖς χαραγμένη τὴν μνήμην μου κάθε στιγμὴν τῆς ζωῆς μου ποῦ περᾶσα κοντὰ στὸν Καζαντζάκη. Σκοπεῖν νὰ γράψω κάποια μέρη αὐτῆς τῆς ἀναμνήσεως καὶ τὰ δεκαμὸν εἶπε ὁ μέγιστος Κρητικὸς δημοσιεύοντας μετὰ τὴν εὐκαίριαν καὶ τὰ ὑπέροχα γράμματά, ποῦ μοῦ ἔ-

Τὸ ΠΑΡΚΟ ἀνοδίνει μίαν πρὸς ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον μὴς τὸν ζῆλον τοῦ Αὐγουστίνου βραδίου. Ποῦ καὶ ποῦ, οἱ ἀνθρώποι ξερῶν ἄνθρωποι ἀπὸ τὸν φανταστικὸν ἀνθρώπον. Ὁ βυνατὸς ἐπιβολῆς ἀπὸ τὴν κορυφὴν τοῦ Ἐμπορίου Στῆσιτ Μπίλντινγκ, ἄγρυπνον ματὶ, θαυρεῖς, τὴς παλιεῖρας, ποτὲ ψαχουλεύει, ποτὲ παύει μὲ τὴν φαινετὴν τὸν δόξινον αὐρανό. Ὅμως σὲ τούτῃ τῇ δυνάμει γειτονιά, στὴν λεωφόρον τοῦ Κεντρικοῦ Πάρκου καὶ στὴν 104η δὲ, εἶναι κάπως διαφορετικὴ. Τὰ κτίρια, ἀλλοῦ τετραπύλου καὶ κόντερια, ἀλλοῦ παλῆα καὶ φτωχικά. Οἱ ἄνθρωποι, ἄσπροι, μαῦροι, κίτρινοι, ἀποτελοῦν μίαν ἀπὸ τὶς πλεονάζουσας κοινωνίας. Πολλὲς φορὲς, συνθῶς μετὰ τὰ μεσάνυχτα, γίνονται καυγάδες ποῦ χαλαροῦν ὁ κόσμος. Μπουκάλια ἀπὸ μπύρας ἀπὸ τὸν πεζοδρομίου, γυναικες, ἄντρες, παιδιὰ, πιάνονται στὰ χεῖρα, οἱ φωνῆς καὶ ἡ φασαρία σπᾶνουν ὅλη τὴν γειτονιά τὸ πᾶσι. Τέλος ἔρχεται ἡ ὄσυνομία καὶ δάξει τὸ ἔδρ.

Ἀλλὰ ἡ γειτονιά ἐχει καὶ τὰ γραφικὰ τῆς. Τὸ ὄμορφον Πάρκο, δὲν μπορεῖ ν' ἀφήσῃ ἀσυγκίνητους τοὺς ρομαντικούς. Κι' ἕνα ἀπὸ τὰ πιο ἐπιβλητικά θεάματα, εἶναι τὸ νὰ βλέπεις κανεὶς ζευγάρια ἀπὸ λευκὰ καὶ ἄνδρας ἢ τ' ἀντιθέτως. Τὶς ζεῖνες μέρες, τὰ φτωχὰ παιδικὰ, παιδιὰ ἀνακατωμένα δῶν τῶν φυλῶν, ἀνοίγουν μ' ἀντικειμενικὰς τὶς χοντρές σαλῶνες σὲ κάθε πεζοδρόμιον, καὶ χροσποδοῦν κάτω ἀπὸ τὸ πεισμένον νερὸν, γελώντας καὶ ταιριζόμενα, νὰ βροσιστοῦν. Εἶναι μίαν γειτονιά, γεμάτη ζεστὴ ζωὴ. Ἀπὸ δῶ ἀρχίζει τὸ πολὺδου Χάρλεμ, ἡ ποσιγνώστη ἀνοικία τῶν νέγων.

Σ' αὐτὴν τὴν γειτονιά, στὸ ἔδρμον πᾶσιμα ἑνὸς καινούργιου εἰκοσάετου κτιρίου, εἶναι καὶ τὸ διαμέρισμα τοῦ μεταφραστοῦ τῆς «Ὁδύσσειας» τοῦ Νίκου Καζαντζάκη, τοῦ Ἑλληνοαμερικανοῦ ποιητῆ Κίμων Φράιερ. Τὸ διαμέρισμα εἶναι εὐρύχωρον, καὶ ἐπιπλωμένον μετὰ γούστα. Ἀνόμενα ἀπὸ τὴν ἔργα τέχνης ποῦ στατοῦν σ' ἕνα ὑπέροχον ἀνάγλυφον κεφάλι τῆς Μῆδους, κερμαμένον ἀπὸ τὸ ζωγράφον Χατζηκυριακὸν Γκέικα. Δίπλα, βλέπω τὸ πορτραῖτον τοῦ κ. Φράιερ, φιλοτεχνημένον ἀπὸ τὸν Γιάννη Τσαρούχην τὸ 1948. Ἀπέναντι, ἀκόμη ἕνας πίνακας τοῦ Γκέικα, καὶ ἕνα Ἰνδουστριακὸν σπιτί, ἔργον τοῦ Νίκου Ἐγγονόπουλου.

Στὸ γραφεῖον ὑπάρχει ἡ φωτογραφία τοῦ Καζαντζάκη, περιτριγυρισμένη ἀπὸ τὶς εἰκόνας τῶν ἄλλων μεγάλων φίλων τοῦ κ. Φράιερ: Ἄρθουρ Μίλλερ, Τένεση Γουὶλλιαμ, Γουίλλιαμ Ἰνγκ, Ἄρτσιμολαντ Μακκλὴς, Γκὸρ Βιντᾶλ, Μόλκολμ Μπρίνιν... Ἐξῶς, δὲν δισκολεύομαι νὰ ἐρῶ ἀμέσως στὸ ἀντικείμενον τῆς ἐπισκοπέως μου, ποῦ εἶναι νὰ μεῖνω δὲσ τὸ βυνατὸν περισσότερο γιὰ τὴν μεγάλην συνεργασίαν τοῦ κ. Φράιερ μετὰ τὸν Καζαντζάκη. Ὁ συνομιλητῆς μου, μετὰ ἐξῆς ἀσκήσεως, μοῦ ἀφηγεῖται ὅλο τὸ ἱστορικόν:

Ἡ ἀρχὴ ἔγινε τὸ 1951, ὅταν εἶχε πάει στὴν Ἑλλάδα καὶ ἔμεινε γιὰ τρεῖς ἑβδομάδες, φιλοξενούμενος, σὲ σπίτι τοῦ Χατζηκυριακοῦ Γκέικα, στὴν Ὑδρα. Ὁ Γκέικα, καλὸς φίλος καὶ θαυμαστής τοῦ Καζαντζάκη, εἶχε διαλέξει διάφορες χαρακτηριστικὰς σκηνῆς ἀπὸ τῆς «Ὁδύσσειας», φιλοτεχνώντας εἰκόνας σχεδίασας. Τότε ὁ κ. Φράιερ μετέφρασε σὲ πεζὸ τὰ εἰκοσι αὐτὰ μέρη τῆς «Ὁδύσσειας», καθὼς καὶ ἄλλα εἰκοσι, ποῦ ἐπερκεῖται νὰ φιλοτεχνήσῃ ἀργότερα ὁ ζωγράφος.

Ἐτσι ἔκανε τὴν πρώτη του γνωριμίαν μετὰ τὸ ἔργον τοῦ Καζαντζάκη. Τὸν ἴδιον τὸν Ποιητῆ, καθὼς καὶ τὴν σύζυγόν του, κ. Ἐλεῆν Σαμίμου - Καζαντζάκη, τοὺς συνάντησε τὸ καλοκαίρι τοῦ 1952 στὴ Φλωρεντία, ἐπιστρέφοντας στὴν Ἀμερικὴ.

Μεγάλῃ κατάπληξιν προκαλεῖται στὸν κ. Φράιερ, τ' ὅτι ὁ Καζαντζάκης ἔμεινε τότε σ' ἕνα πολὺ φτωχικὸν ξενοδοχεῖον φοιτητῶν. Τὸ βράδυ, ὅταν πῆγαν μαζί στὴν αἴθουσαν τοῦ φαγητοῦ, ἦταν τέτοιος ὁ συντασιαμὸς καὶ ἡ φασαρία, ποῦ σπᾶθηκε ἀδύνατον νὰ συζητήσουν, τίδινεποτε. Πηγαίνοντας νὰ σερβιριστοῦν μόνον τοὺς, εἶδαν πᾶσι μὴτε πιάτα δὲν ὑπῆρχαν.

— Βάλαμε τὸ φαγητό, καὶ φάγομε κατ' εὐθείαν ἀπὸ τοὺς δίσκους, μοῦ λέει γελώντας ὁ κ. Φράιερ.

Ἐπὶ τὸ φαγητό, βῆκαν στὸν κῆπον. Ἐκεῖ ἦταν ἀπὸ τὸν διὰ ὥρας γιὰ τὴν πολιτικὴν, τὴν θρησκείαν, τὴν φιλοσοφίαν, τὴν ἠθικὴν καὶ θρηθῆκαν τόσο συμφωνοῦν, ποῦ στὸ τέλος ὁ Καζαντζάκης ἦταν θέβαιος ὅτι ὁ κ. Φράιερ εἶχε διαβάσει ὅλα του τὰ ἔργα — καὶ τοῦ προκάλεσε μεγάλη ἐκπλήξιν ὅταν ἐκεῖνος τοῦ ἀμολόγησε πὼς μόνο τὰ σαράντα ἐκείνα μικρὰ μέρη τῆς «Ὁδύσσειας» εἶχε ὑπ' ἔδρ.

Τὸ ἴδιον ἐκεῖνον βράδυ, ὁ Νίκος Καζαντζάκης καὶ ὁ Κίμων Φράιερ, εἶχαν μείνει ἀπόλυτον συμφωνοῦν πάνω στὰ σπουδαιότερα προβλήματα τῆς τέχνης καὶ τῆς φιλοσοφίας. Αὐτὸ ἦταν ποῦ ἔδρασε τὴν μεγάλη τους φιλίαν καὶ ποῦ ἔγινε ἡ βάση γιὰ τὴν δημιουργικὴν τὸν συνεργασίαν ἀργότερα.

Ἀνοίγοντας τὴν πρώτη σελίδα τοῦ «Βίος καὶ πολιτεία τοῦ Α-

Στὴν ὑγειά τῆς «Ὁδύσσειας»! (Μπαρσελονέτ, 18 Σεπτεμβρίου 1954)

λέξη Ζορμπᾶ», διαβάσω τὴν παρακάτω ἰδιόχειρη ἀφιέρωσιν:

Ἀγαπητῶν Kimon Friar, Πρὶν σε γυαρῖσαι: Ἀν ἀνοίξῃς τὴν καρδίαν σου δάδωτες ἕνα ἀγρὶν βουνὸν καὶ ἀπέναντον ἕνα ἀνθρώπον ν' ἀνηφορίζῃς. Ἐπὶ σὲ γινάρισα: Ἄν ἀνοίξῃς τὴν καρδίαν σου θα βρεῖς δυὸ ἀνθρώπους ν' ἀνηφορίζουν.

Ν. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ
Antibes, Μάρτιος 1956
— Ὅσο γιὰ μένα, λέει ὁ κ. Φράιερ, ἔτυχε τὸν καιρὸν ποῦ διηθῶνα τὸ κέντρο ποιήσεως Νέας Ὑόρκης, καὶ ἄλλοτε, νὰ γνωριστᾶ μὲ πολλὲς προσωπικότητες τοῦ πνεύματος καὶ τῆς τέχνης. Ὅστόσο, ὁ Καζαντζάκης ἦταν ὁ μόνος ποῦ μ' εἶχε συναρπάσει τόσο μετὰ τὸ ἔργον καὶ τὴν φιλοσοφίαν του, ὅσο καὶ μετὰ τὸν ἴδιον τὸν χαρακτήρα. Ὁ Καζαντζάκης ἦταν καὶ παραμένει πάντα, τὸ μεγαλύτερον πνεῦμα ποῦ γνωρίσα τὴν ζωὴν μου.

Ἐπιστρέφοντας στὴν Νέα Ὑόρκη, ὁ κ. Φράιερ δημοσίευσε σὲ διάφορα λογοτεχνικά περιοδικὰ καὶ ἀνθολογίας τὰ σαράντα μικρὰ

μήρη τῆς «Ὁδύσσειας» ποῖος θὰ μπορούσε ἄραγε νὰ μεταφραστῆ τῆς «Ὁδύσσειας» σ' ἀγγλικά, ἐκείνος ἀπάντησε:

— Μόνον ἕνας ἄνθρωπος στέν κόσμος: ὁ Κίμων Φράιερ!

Τότε, ὅπως μοῦ λέει ὁ συνομιλητῆς μου, ἔλαβε ἀμέσως τηλεγράφημα ἀπὸ τὸν ἐκδότη, καθὼς καὶ ἐξήγησιν τῶν ἀποδοχῶν καὶ τοποίησε τὸ ταξίδι του στὴν Ἄντιμπ.

Νοίκισσε ἕνα διαμέρισμα στὴν παλαιά πόλη, καὶ μετὰ τὴν θῆθειαν τοῦ Ποιητῆ, ἀρχισ τὴν μελέτῃ τῆς «Ὁδύσσειας» στίχοι 26 Ἰουνίου, στὸ σπιτί τοῦ Καζαντζάκη. Καθισμένοι πλάι-πλάι στὸ γραφεῖον ποῦ βρισκεται σήμερον στὸ ἱστορικὸν Μουσεῖον τοῦ Ἡρακλείου, ὁ Ποιητῆς διαβάσε μετὰ ἐκπλήξιν ὅτι ὁ κ. Φράιερ παρακαλοῦσθαι, καὶ ὅπου δὲν καταλάβαινε ρωτοῦσε καὶ ἔγραφε τὴν ἐξήγησιν τοῦ συγγραφέα σ' ἕνα τετράδιο. Τέσσερα μεγάλα τετράδια γέμισε, ἔτσι, μέχρι νὰ τελειώσῃ τὴν μελέτῃ τῆς «Ὁδύσσειας». Στὴν ἀρχή, ἦταν ἀδύνατον νὰ μελετήσουν καὶ νὰ ἐξηγή-

ματα σχεδὸν ὅπως καὶ ὁ δεκαπεντασύλλαβος στὰ ἑλληνικά. Ὁ στίχος τοῦ Καζαντζάκη ὅμως, ἦταν ὁ δεκαπεντασύλλαβος καὶ, παρ' ὅλο ποῦ ἡ ἀγγλικὴ γλῶσσα ἐχει πολλὰς μονοσύλλαβας λέξεις, δὲν σπᾶθηκε δυνατὸ τὸ πεντάμετρο νὰ χωρήσῃ τὸν δεκαπεντασύλλαβον τῆς «Ὁδύσσειας». Διάφορες ἄλλες δοκιμὲς ἔγινον ἐπίσης καὶ στὸν ἰσομετρικὸν ἐξομετρικὸν ἔμμετρον, χωρὶς νῆχη παρῆθ ὡστόσο ἀκόμη ἀπόφασιν ἂν ἡ «Ὁδύσειαι» σ' ἰσομετρικὰ θὰ παρουσιαζόταν σὲ ποιητικὴ ἔμμετρον μορφή ἢ σὲ πεζὸ.

Ὁ ἀρχικὸς σκοπὸς τοῦ κ. Φράιερ, παρ' ὅλο ποῦ προτιμῶσθε πάντα τὴν ποιετικὴν μορφήν, ἦταν νὰ μεταφραστῆ τὸ ἔπος σὲ πεζὸ λόγο, γιὰτὶ ἀλλοίως ἡ ἔμμετρον ἀπόδοσις θ' ἀπαιτοῦσε παραπολυχρόνον, τὸν ὁποῖον δὲν μπορούσε νὰ διαθέσῃ, ὄντας ὑποχρεωμένος νὰ διδάσκῃ συγχρόνως καὶ στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Μινεσότα. Τὸ μεγάλο ὄνειρον ὅμως τοῦ Καζαντζάκη ἦταν νὰ μεταφραστῆ ἡ «Ὁδύσειαι» σὲ μέτρον.

Τότε ὁ κ. Φράιερ μετέφρασε τοὺς πρώτους 300 στίχους σὲ μέ-

Σάββατον, 24 'Οκτωβρίου 1959

στείλε σ' όλο τὸ διάστημα τῆς συνειρμασίας μας.

Συνεχίζοντας ὁ συνομιλητῆς μου μὲ πληροφορεῖ ὅτι, ἐπιστρέφοντας τὴν Αὐγούστου στὴν Ἑλλάδα, δέχου καὶ τελεῖσαι τὴν μετάφραση τῆς «Ὀδύσειας», ἐξακολουθοῦσε νὰ συνεργάζεται μετὰ τὸν συγγραφέα, ἀλληλογραφώντας μαζί του καὶ κρατώντας τὸν ἐνημεροῦν γιὰ τὸ κάθε τι, ἂν καὶ ὁ ἀνηψιὸς τοῦ συγγραφέα, κ. Μανώλης Μπάνης, τὸν βοηθοῦσε πάντα στὴν ἐρμηνεία διαφόρων λέξεων κ.ἄ.

Γιὰ τελευταία φορά, Καζαντζάκης καὶ Φράιερ συναντήθηκαν τὸν Μάιο τοῦ 1957 στὴν Ἀντίμπ. Ἐκεῖ, μέσα σ' ἓνα μῆνα, διάβασαν καὶ ξαναδιάρθρωσαν ὅλη τὴν μεταφρασμένη «Ὀδύσειας». Ὁ Καζαντζάκης ἦταν ἐνθουσιασμένος μετὰ τὴν μετάφραση.

— Φεύγοντας γιὰ τὴν Ἀμερικὴ, λέει ὁ κ. Φράιερ, ὁ Καζαντζάκης ἔκλαψε τὴν ὄρα πὺρ μὲ ἀποχαιρετισούς. Ὅταν ρώτησα τὴν κυρία Καζαντζάκη, γιατί ὁ Νίκος ἦτον τόσο συγκινημένος, μοῦ ἀπάντησε ὅτι φοβόταν πὺρ δὲν θὰ ξαναδραπέμωσαν πιά. Κι' ἡ διαίσθησή του δὲν τὸν γέλασε. Ὑστερα ἀπὸ τὸ ταξίδι του στὴν Κίνα, πέθανε στὸ νοσοκομεῖο τοῦ Φριδούργου, στίς 26 Ὀκτωβρίου 1957.

Εἶναι μιὰ ἱερὴ στιγμή. Σωπαίνουμε κι' οἱ δύο φέρνοντας τὸν μεγάλο ἀπάντα στὴ σκέψη μας. Ἐγὼ κυττῶ τὴν φωτογραφία του. Μετά, στὴ μεγάλη βιβλιοθήκη, τὰ ἔργα του. Ἀπὸ κεῖ μέσα φυτρώνει ὁ λόγος του, τρυφερὸ βλαστάρη καὶ γίνεται δέντρο ἀθάνατο, πὺρ θὰ θρέψη γενιές καὶ γενιές μετὰ τὸ γλυκὸ του καρπὸ.

"Ἐνα δροσερὸ ἀεράκι ἔρχεται ἀπὸ τ' ἀντικρινὸ πάρκο, πὺρ κάνει τίς κουρτινές νὰ κινεῖσιν γιὰ λίγο. Ὁ συνομιλητῆς μου πίνει ἀκόμα σιωπηλός.

Συνεχίζοντας ἀργότερα, μοῦ λέει ὅτι, στὸ πατρικὸ τῶν σπιτί, στὸ Σικάγο, βούλεφε γι' ἀκόμα μιὰ φορά, μέσα σ' ἔξη μῆνες, ὀλόκληρη τὴν «Ὀδύσειας». Τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1957 πῆγε στὴ Νότιο Ἀμερικὴ, ὅπου ταξιδεύοντας ἀπὸ χώρα σὲ χώρα, ἔγραφε τὴν εἰσαγωγή καὶ τὴν σύνοψη, ἐνὺ ἔφταναν ἤδη ἀπὸ τὴ Νέα Ὑόρκη τὰ πρῶτα τυπογραφικὰ δοκίμια τοῦ βιβλίου, τὰ ὅποια διάρθρωσε ξανά γιὰ τὸ τελικὸ τύπωμα.

Ἡ «Ὀδύσειας» κυκλοφόρησε τε-

λικῶς στὴ Νέα Ὑόρκη καὶ σὲ ὀλόκληρη τὴν Ἀμερικὴ, στίς 8 Δεκεμβρίου 1958. Τὸ μεγάλο ὄφειρο τοῦ Καζαντζάκη, ἂν καὶ ἀργά, εἶχε πιά πραγματοποιηθῆ.

Τέσσερα χρόνια ἔκανε συνολικὰ γιὰ τὴν γραφτῆ ἡ «Ὀδύσειας» ἀπὸ τὸν Καζαντζάκη. Ἄλλα τέσσερα χρειάστηκαν γιὰ τὴν μετάφρασή της στὰ ἀγγλικά.

Ὁ κ. Φράιερ μοῦ δείχνει δύο πελώριους τόμους τῆς ἑλληνικῆς ἐκδόσεως τῆς «Ὀδύσειας» τοῦ 1938, δεμένους ὁ ἓνας μπλε, ὁ ἄλλος κόκκινο.

— Ἀναγκάστηκα νὰ κόβω φύλλο - φύλλο τὸ ἀντίτυπο πὺρ μεταχειριζόμενον γιὰ τὴν μετάφραση, μοῦ λέει. Ἦταν τόσο μεγάλο καὶ βαρὺ, πὺρ δὲν μποροῦσα νὰ τὸ κουβαλῶ ὀλόκληρο σὲ ταξίδια μου.

Εἶναι τὸ μπλε βιβλίο, πὺρ τώρα τὸ ἔχει ἑσπασμένο. Ἀνοίγοντάς το, βλέπω γεμάτα τὰ περιθώρια κάθε σελίδας ἀπὸ δικές του σημειώσεις στ' ἀγγλικά, κι' ἀπὸ σημειώσεις στὰ ἑλληνικά τοῦ Καζαντζάκη. Στὴν τελευταία σελίδα διαβάζω πάλι μερικὲς γραμμὲς τοῦ ποιητῆ μετὰ μολύβι:

Antibes 8-5-57

Ουφ!

Ἐλίκη ἐπιθεώρηση τοῦ τέρατος πὺρ λέγεται Ὀδύσειας.

Never more!

Ἡ ἄλλη ἀφιέρωση, στὸ κόκκινο βιβλίο, λέει:

Στον Κίμων Φράιερ

τοῦ στέρετο συμπλαρίτη, πὺρ ὄραβε το τιμὸν ἀπὸ το χέρι τοῦ Ὀδύσειας κ' ἔβαλε πλάρα ἑσπαστο τῆ νύχτας πὺρ Ἀποστόλου—καπὸ τῆς Ἀμερικας.

Καλο ταξίδι!

N. KAZANTZAKIS

Ἀκούραστος ὁ Κίμων Φράιερ, ἐξακολουθεῖ ν' ἀγωνίζεται, μεταφράζοντας τώρα τὴν «Ὀδύσειας» τοῦ Ὀμήρου, στὸ ἴδιο ἰαμβικὸ ἔξοματρο πὺρ μετέφρασε καὶ τὴν «Ὀδύσειας» τοῦ Καζαντζάκη, γιὰ λογαριασμὸ τοῦ κ. Μᾶξ Λίνκολν Σούστερ, πὺρ εἶχε τὴν ὄραία ἰδέα νὰ ἐνώση τίς δύο «Ὀδύσειας» σ' ἓνα τόμο, μεταφρασμένες ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ χερί—ἐκείνου «πὺρ ἄραβε τὸ τιμὸν ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Ὀδύσειας...

ΣΤΡΑΤΗΣ ΧΑΒΙΑΡΑΣ